

Irak Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Halife Nâsır li-Dinillah'ın Rolü

Fatih GÜZEL*

Özet

Abbâsî Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra önce Türk komutanlarının sonra da Şii Büveyhîlerin baskısı altına girmiştir. Bu süreç esnasında Abbâsî halifeleri siyasî otoritelerini kaybederek, devlet başkanı olmaktan öte dinî bir lider haline dönüşmüşlerdir. Sünnî İslâm dünyasının lideri olan Abbâsî halifelerini Şii Büveyhîlerin baskısından 447/1055 yılında Bağdat'ı ele geçiren Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey kurtarmıştır.

Tuğrul Bey'in yardımıyla Şiîlerin baskısından kurtulan Abbasîler çok geçmeden Selçukluların içine düştüğü zafiyeti fırsat bilerek dünyevî iktidarlarını yeniden tesis etmek için harekete geçmişlerdir. Selçuklu melik ve beyleri arasındaki iktidar mücadelelerine dâhil olan Abbâsî halifeleri uzun bir mücadelenin sonunda Bağdat ve çevresinde Selçuklu hâkimiyetini zayıflatmışlardır.

575/1180 yılında halife olan Nâsır li-Dinillâh'ın temel hedefi Abbâsîhilâfetini dış güçlerin baskısından uzak tutarak tamamen bağımsız hale getirmektir. Bu hedefin önündeki en büyük engel de Irak ve İran bölgelerine hâkim olan Irak Selçuklu Devleti'dir. Siyasî bir deha olan Halife Nâsır li-Dinillâh, devlet adamları arasındaki iktidar mücadelelerini körükleyerek Irak Selçuklularının hâkimiyetinden kurtulmak istemiştir. Bu amaçla Halife Nâsır li-Dinillâh, Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul'a** karşı iktidar mücadelesi veren Atabek Kızıl Arslan'a asker ve para yardımında bulunmuştur. Halifeden aldığı destekle Sultan II. Tuğrul'a karşı zafer kazanan Atabek Kızıl Arslan, Selçuklu hanedanından olmadığı halde yine halifeden aldığı destekle kendisini Irak Selçuklu sultanı ilan etmiştir.

Halife Nâsır li-Dinillâh, Atabek Kızıl Arslan'ın 587/1191 yılında vefatından sonra tek başına yönetimi ele geçiren sultan II. Tuğrul'a karşı bu defa Harezmsâh Tekiş'i kışkırtmıştır. Halifenin kışkırtması sonucu 24 Rebiülevvel 590 /19 Mart 1194 tarihinde vuku bulan savaşta Sultan II. Tuğrul mağlup olarak hayatını kaybetmiş, böylece Irak Selçuklu Devleti tarih sahnesinden silinmiştir. 1044 yılında bir Tuğrul'la başlayan Selçuklu hâkimiyeti yine bir Tuğrul'la 150 yıl sonra sona ermiştir. Irak Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla bağımsız hale gelen Abbâsî Devleti Irak'a ve İran'ın batı bölümlerine hâkim olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Abbasîler, Halife Nâsır li-Dinillâh, Irak Selçukluları, II. Tuğrul.

*Yar.Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

**Rüknu'd-Dünya ve'd-Din Ebu Talib Tuğrul b. Arslan (590/1194). Irak Selçuklu Devleti'nin son sultanıdır. Kaynaklar dedesi Tuğrul b. Mahmud'uI. Tuğrul, kendisini de II. Tuğrul olarak isimlendirmişlerdir. Bazı kaynaklar ise Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i I. Tuğrul kabul ederek, Tuğrul b. Arslan'ı III. Tuğrul olarak kaydetmişlerdir. Bkz. Sümer, Faruk, "II. Tuğrul", DİA, XL, 342-344.

The Role Of Caliphate Al-Nasir Li-Din Allahin Collapse of Iraq Seljuqs

Abstract

Shortly after its establishment, Abbasid Caliphate was under the pressure of Turkish commanders first and then Shia Buyids. During this period, caliphates of Abbasid lost their political authorities and became a religious leader more than head of state. Seljuq ruler Tughril saved Abbasid caliphates who were leader of Sunni Islamic World from Shia Buyid pressure.

With the help of Tughril, Abbasid escaped from Shiites' pressure and before long, took action to establish the military power by taking advantage of atony of the Seljuqs. Abbasid caliphates who were included into power struggles between Seljuq meliks and beys, weakened Seljuq domination at Baghdad and surrounding areas at the end of a long struggle.

The main objective of Al-Nasir li-Din Allah who became caliphate in 1180, was to make Abbasid caliphate completely independent from pressure of external forces. The biggest obstacle for this objective was Iraq Seljuqs which dominated Iraq and Iran regions.

A political genius, Caliphate Al-Nasir li-Din Allah wanted to get rid of dominance of Iraq Seljuqs by instigating struggles between statesmen. To this end, Caliphate Nasir li-Din Allah provided financial and military assistance to Atabeg Qizil Arslan who put up a fight for power struggle against Tughril II. Atabeg Qizil Arslan won a victory against Tughril II. With the support of the caliph and proclaimed himself as sultan of Iraq Seljuqs again with the support of the caliph, although he was not member of Seljuq dynasty.

Caliphate Al-Nasir li-Din Allah provoked Ala ad-Din Tekish against Sultan Tughril II whose management by oneself after Atabeg Qizil Arslan's death in 1191. As a result of the caliph's provocation, at the battle occurred on 19 March 1194, Sultan Tughril II was defeated and died. Thus, Iraq Seljuqs has been gone out of existence. Seljuq domination which started in 1044 with a Tughril ended with another Tughril after 150 years. With the collapse of Iraq Seljuqs, Abbasid Caliphate became independent and dominated Iraq and the western part of Iran.

Key Words: Abbasids, Chalifet Nasir li-Din Allah, Iraq Seljuqs, II. Tughril

Giriş

Irak Selçuklu Devleti 514-590/1120-1194 tarihleri arasında Rey sınır olmak üzere Büyük Selçuklu İmparatorluğunun batı kısmında hâkimiyet kuran Selçuklu Devleti'dir. Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın vefatından sonra on dört yaşındaki oğlu Mahmud, Büyük Selçuklu sultanı olmuştur. Sultan Mahmud'un küçük yaşta olmasından dolayı devlet otoritesi sarsılmış, birçok bölgede isyan çıkmıştır. Bu duruma müdahale eden Büyük Selçuklu İmparatorluğunun doğu bölgelerinin yöneticisi Melik Sencer

yeğeni Sultan Mahmud'un ordusunu Cemaziyülevvel 513/ Ağustos 1119 tarihinde mağlup ederek Büyük Selçuklu sultanı olmuştur.

Erkek çocuğu olmayan Sultan Sencer yeğeni Mahmud'u kızı Mahmelek Hatun'la evlendirerek kendisine veliaht tayin etmiştir. Ayrıca Sultan Sencer, Mahmud'a Büyük Selçuklu İmparatorluğunun batı bölümlerinin hükümdarlığını vermiştir. Böylece İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan bölgelerine hâkim Hemedan merkezli Irak Selçuklu Devleti kurulmuştur.

Abbasî hilâfetine merkezi Bağdat'a da hâkim olan Irak Selçukluları dünyevî hâkimiyetlerini kazanmak isteyen Abbasî halifelerinin kışkırtmaları sonucu Selçuklu melik ve beyleri arasında vuku bulan iktidar mücadeleleri sebebiyle zayıflamıştır. 575-622/1180-1125 yılları arasında hilâfet makamında kalan Nâsır li-Dinillâh'ın temel hedefi Abbasî hilâfetine tam bağımsız hale getirmektir. Hiçbir yabancı gücün hilâfet üzerinde baskı kurmasına müsaade etmeyen Nâsır li-Dinillâh dış güçleri birbiriyle dengeleme politikası takip etmiştir. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın düşmanını düşmanıya yok et politikası son derece etkili olmuş, onun kışkırtmalarıyla vuku bulan savaş sonucunda Harezmsâhlar, Irak Selçuklu Devletini 590/1190 yılında yıkmıştır.

Nâsır li-Dinillâh'tan Önce Abbasî-Selçuklu İlişkileri

133/750 yılında kurulan Abbasî hilâfeti kuruluşundan yaklaşık bir asır sonra halifeler Türk askerlerden müteşekkil hassa ordusu komutanları tarafından baskı altına alınmıştır. Türk komutanlarının vesayetinden kurtulmak isteyen halifelerle Türk komutanlar arasında vuku bulan iktidar mücadelelerinde her iki taraf da ağır kayıplar vermiş, halifeler taht ve Türk komutanlar da hayatlarından olmuşlardır. Öyle ki Boğa el-Kebîr ve Eşnâs istisna edilecek olursa Abbasî tarihinde adından söz ettiren Türk komutanlarının neredeyse tamamı halifelerle olan iktidar mücadelelerinde hayatlarını kaybetmişlerdir.

Türk komutanlarla uzun süre iktidar mücadelesi veren Abbasî halifeleri 234/936 yılında Emîrü'l-ümerâ unvanı verilen Türk komutanların otoritesine boğun eğmek zorunda kalmışlardır. Emîrü'l-ümerâ devletin idari, askeri ve mali işlerinde tam yetkili idi. Protokolde halifeden sonra geliyor, hutbelerde ismi halifenin isminden sonra okunuyordu. Bastırılan paralarda dahi Emîrü'l-ümerâ'nın adı bulunuyordu.¹ 334/945 yılında Bağdat'ı ele geçiren Şiî Büveyhîler döneminde ise Sünnî dünyasının lideri olan Abbasî halifeleri

¹ Güzel, Fatih, "Abbasîlerde Emîrü'l-Ümerâlık Müessesesi" dan. Ahmet Önkal, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens., (Yüksek Lisans Tezi), Konya: 2005, 61.

devlet başkanı olmaktan öte dini bir lider haline dönüşmüşlerdir. Devletin yönetimi müstakil hükümdar olan Büveyhî emirlerinin elindeydi.

Şîî Büveyhîlerin baskısından bunalan Abbasi halifesi Kâimbi-Emrillâh (422-467/1031-1075), Horasan ve İran'ı ele geçirerek müstakil bir devlet kuran Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'den hilâfetin haklarını korumasını istemiştir. Şîî Büveyhîlere karşı Sünnî İslâm dünyasının lideri olan Abbasi halifesini korumaya karar veren Tuğrul Bey 447/1055 tarihinde Bağdat'ı ele geçirerek Büveyhî hâkimiyetine son vermiştir. Halife Kâimbi-Emrillah tarafından Tuğrul Bey'e "Meliku'l-Meşrikve'l-Mağrib", "KasimuEmîri'l-Mü'minîn" gibi unvanlar verilmiştir.²

Tuğrul Beyin çabaları ile Şîî Büveyhî baskısından kurtulan Abbasi halifeleri, Selçuklu Devleti'nin içine düştüğü zafiyeti, dünyevî iktidarlarını yeniden tesis etmek için fırsat olarak telakki etmişlerdir. Bu fırsattan yararlanmak üzere harekete geçen Halife Müsterşid (516-529/1118-1136), Bağdat'a yönelik bedevî saldırılarını gerekçe göstererek, Selçuklulara tabilik şartlarına aykırı olarak bir ordu kurmuştur. Hilâfet merkezi Bağdat'ı düşman saldırılarına karşı korumak maksadıyla kurulan ordu, ileride Selçukluları Irak'tan kovmak için kullanılacaktır.³

Selçukluların hâkimiyetinden kurtulmak isteyen Müsterşid, Sultan Mahmud'u amcası Sencer'e karşı kışkırtmıştır. Halifenin yeğeni Sultan Mahmud'u kışkırttığını haber alan Sultan Sencer, bir mektup yazarak Sultan Mahmud'u halifenin planlarına karşı onu uyarmıştır. Sultan Sencer mektubunda şöyle demiştir : "Sen benim sağ kolumsun. Halife ise sana ve bana oyun oynamak istemektedir. Seninle ittifak ederek, önce beni tasfiye edecek, daha sonra sana yönelecektir. Sakın ona inanma. Benim erkek çocuğum yok. Sen benimle savaştın, seni yendiğim halde sana bir kötülük yapmadım. Seni kendime veliaht yapıp, kızım ile evlendirdim. O kızım ölünce, diğer kızım ile evlendirdim. Ben senin hakkında bir babanın düşünce ve kanaatini taşıyorum. Senin yapman gereken, ordunu alarak Bağdat'a gidip halifenin veziri İbnSadaka'yı yakalayıp, onun emrinde olanları cezalandırmak, vezirin yaptırdığı askeri binalarını, savaş aletlerini ve vasıtalarını ele geçirmek ve halifeye; "Ben senin kılıcın ve hizmetçinim.

²İbnü'l-CevziEbü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Târihi'l-Mülûkve'l-Ümem*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: VIII, 123; İbnü'l-Esîr, İzzüddin b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebü'l-Fida' Abdullah el-Kâdî, Beyrut: 1987, IX, 481; Hüseyinî, Ebü'l-Hasan Sadreddin Ali b. Nasır b. Ali, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Çev.). Necati Lugal, Ankara: 1943, 13; Bündârî, Ebu İbrahim Kıvameddin Fethb. Ali b. Muhammed, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (Çev.) Kıvameddin Burslan, İstanbul: 1993, 10-12; Ebü'l-Ferec Barhebracus Yuhanna, *Abû'l-FaracTarihi*, (Çev.). Ömer Rıza Doğrul, Ankara: 1945, I, 311-312.

³ Kayhan Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Konya: 2001, 55.

Sen babalarının yaptığı gibi evine dön. Ben senin haksızlığa ve baskıya uğramana izin vermem demektir.”⁴

Amcası Sencer’i haklı bulan Sultan Mahmud Zilhicce 520/ Ocak 1126 tarihinde Bağdat’ı kuşattı. Durumun aleyhine geliştiğinin farkına varan Halife Müsterşid, Sultan Mahmud ile anlaşma yapmak zorunda kaldı.⁵ Bağdat’ta Selçuklu hâkimiyetini kuvvetlendirmek için bir takım tedbirler alan Sultan Mahmud henüz 27 yaşındayken 526/1131 yılında vefat etti.⁶

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud öldükten Sultan Sencer yeğeni Melik Tuğrul’u Irak Selçuklu sultanı yapmıştır.⁷ Sultan I. Tuğrul’un kısa bir süre sonra vefat etmesi üzerine Melik Mesud, Irak Selçuklu Devleti sultanı oldu.⁸

Halife Müsterşid, Mesud sultan olduktan sonra onunla iktidar mücadelesine girişti. 15 bini aşkın süvari kuvvetiyle Sultan Mesud’un üzerine yürüyen Halife Müsterşid, 10 Ramazan 529/24 Haziran 1135 tarihinde Hemedan şehri yakınlarında DayMerk mevkiinde vuku bulan savaşta yenilerek Sultan Mesud’a esir düştü.⁹ Halife Müsterşid, Sultan Mesud’un karargâhına sızmışBâtınîfedâiler tarafından öldürüldü.¹⁰

Halife Müsterşid’in öldürülmesinden sonra Sultan Mesud’un muhalefetine rağmen Râşid (529-530/1135-1136) halife oldu. Râşid’in ilk icraatı, babasının dağılmış bulunan adamlarını etrafına toplamak ve onlara Irak bölgesini iktâ olarak dağıtmak oldu. Bu davranışıyla Irak Selçuklu Devletinin bölgedeki hâkimiyetini tanımadığını göstermiş oluyordu.

Halifenin faaliyetlerinden rahatsız olan Sultan Mesud, sefer düzenleyerek Bağdat şehrini ele geçirdi.¹¹ Halife Râşid’le birlikte şehri

⁴İbnü’l-Cevzî, IX, 254-255.

⁵İbnü’l-Esîr, IX, 239.

⁶Bündârî, 147; İbnü’l-Cevzî, X, 24; İbnü’l-Esîr, IX, 239; Râvendî Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatü’s-Sudûr ve Ayetü’s-Sürûr*, (Çev.) Ahmet Ateş, Ankara: 1957, I, 196.

⁷Bündârî, 147-151; Hüseyinî, Ebü’l-Hasan Sadreddin Ali b. Nasır b. Ali, *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçûkiyye*, (Çev.). Necati Lugal, Ankara: 1943, 69-71; İbnü’l-Cevzî, X, 20-24; İbnü’l-Esîr, IX, 263; Râvendî, I, 201; Müneccimbaşı Derviş Dede Ahmed Efendi, *Camiu’d-Düvel : SelçuklularTârîhi I : Horosan - Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, (Çev.). Ali Öngül, İzmir: 2000, 145.

⁸İbnü’l-Cevzî, X, 29; Bündârî, 159; Hüseyinî, 71; İbnü’l-Esîr, IX, 269; Râvendî, I, 201.

⁹İbnü’l-Cevzî, X, 43-45; Bündârî, 164; Hüseyinî, 74-75; Râvendî, I, 218; Müneccimbaşı, 154; İbnü’l-Esîr, IX, 281.

¹⁰İbnü’l-Cevzî, X, 48; İbnü’l-Esîr, IX, 281; Ebü’l-Ferec, II, 369.

¹¹İbnü’l-Cevzî, X, 54-59; İbnü’l-Esîr, IX, 291.

savunan Musul atabegi Zengî, halifeyi de yanına alarak Musul'a döndü.¹² Bağdat'ı ele geçiren Sultan Mesud, Râşid'in amcası Ebu Abdullah'ı "Müktefî li-Emrillah" (530-555/1136-1160) unvanıyla halife ilan etti.¹³

Selçuklu devlet politikasına uygun görülerek hilâfet makamına getirilen Halife Müktefî de Selçukluların siyasi hâkimiyetinden kurtulma çareleri aramaya başladı. Sultan Mesud'dan izin almaksızın, tâbilik statüsüne aykırı olarak asker topladı, Sultan Mesud'un yıktırması olduğu Bağdat surlarını yeniden yaptırdı. Selçuklularla mücadelede güvenemediği Türk askerleri yerine Müslüman olmayan Rum ve Ermeni gibi unsurlardan köleler tedarik ederek, ordusunu bunlardan oluşturdu.¹⁴

Receb 547/Ekim 1152 yılında vefat eden Sultan Mesud yerine kardeşi Mahmud'un oğlu Melikşah Irak Selçuklu sultanı oldu.¹⁵ Sultan Melikşah zevk ve sefaya düşkün silik bir şahsiyetti. Büyük Sultan Sencer'in de başı Oğuz isyanları ile derttiydi. Böyle karışık bir ortamdan istifade etmek isteyen Halife Müktefî, Bağdat'taki Selçuklu görevlilerini kovduktuğu gibi Hille, Kûfe, Tikrit, Vasıt ve Basra şehirlerini de ele geçirmeye muvaffak oldu. Bu gelişmeler karşısında devlet ileri gelenleri Sultan Melikşah'ı tahtan indirerek yerine Melik Muhammed Irak Selçuklu Devleti sultanı ilan ettiler.¹⁶

Halife Müktefî, Melik Muhammed'in sultan olmasına karşı olduğu için onun adını hutbeye koymadı.¹⁷ Sultan Muhammed Halife Müktefî'yi itaat altına almak için 4 ay boyunca Bağdat'ı kuşatmasına rağmen şehri ele geçiremedi.¹⁸ Böylece Bağdat üzerine yapılan bu son seferin de neticesiz kalmasıyla Abbasî hilâfetinin bölgedeki hâkimiyeti tescillenmiş oluyordu. Selçukluları yüz yıl sonra Irak'tan uzaklaştırmayı başaran Halife Müktefî 2 Rebiülevvel 555/12 Mart 1160 tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Yerine oğlu Müstencid Billah (555-566/1160-1170) halife oldu.¹⁹

¹²İbnü'l-Cevzî, X, 57-60; İbnü'l-Esîr, IX, 292; Bundârî, 168; Hüseyinî, 75-76; İbnü'l-Ferec, II, 371-373.

¹³İbnü'l-Cevzî, X, 68; İbnü'l-Esîr, IX, 292, Râvendî, 119-120; Bundârî, 169, Ebû'l-Ferec, II, 372.

¹⁴Bundârî, s. 214.

¹⁵İbnü'l-Cevzî, X, 147; İbnü'l-Esîr, IX, 373; Bundârî, 206; Kayhan, 188-189.

¹⁶İbnü'l-Cevzî, X, 153; İbnü'l-Esîr, IX, 375; Hüseyinî, 89-91; Bundârî, 208-209; Râvendî, II, 245.

¹⁷Müneccimbaşı, 178.

¹⁸İbnü'l-Cevzî, X, 168; İbnü'l-Esîr, IX, 409; Bundârî, 232; Hüseyinî, 94-98; Râvendî, II, 256-260.

¹⁹İbnü'l-Cevzî, X, 192; İbnü'l-Esîr, IX, 438; Bundârî, 259-260; Ebu'l-Ferec, II, 398; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidaîsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cize: 1997/1417, XII, 438-439.

Sultan Muhammed'in vefat etmesinden sonra Melik Süleymanşah Irak Selçuklu sultanı oldu. Süleymanşah kısa bir süre sonra kendi emirlerinin isyanı sonucunda öldürüldü. Atabeği İldeniz'in desteği ile Arslanşahb. Tuğrul Irak Selçuklu Sultanı oldu. Sultan Mesud'un dul eşi ile evlenen İldeniz'in bu evlilikten Pehlivan Muhammed ve Kızıl Arslan Osman isimli oğulları dünyaya geldi.²⁰

Arslanşah tahta geçince Atabek İldeniz, Bağdat'a elçi gönderip Arslanşah adına hutbe okunmasını ve Irak'ta idari düzenlemelerin Sultan Mesud zamanındaki şekline döndürülmesini istedi. Ancak Halife Müstencid bir asırlık bir mücadelenin sonunda elde edebildikleri siyasî bağımsızlığı ve Irak'ın hâkimiyetini mücadele etmeksizin Sultan Arslanşah'a vermeğe niyeti olmadığı için bu teklifi reddetmiş, sultana gözdağı vermek amacıyla elçilere kötü davranmış, böylece Irak Selçuklularının hâkimiyetini tanımadığını, Selçuklu nüfuzunun artık Irak'ta tamamen bittiğini göstermek istemiştir.²¹

Arslanşah sultan olmasına rağmen devletin yönetimi tamamen Atabek İldeniz'in elindeydi. Atabek İldeniz, saltanatı süresince üvey oğlu Arslanşah'ı hep geri planda tutmuştur. Devletle ilgili her türlü kararı bizzat kendisi veriyordu. Memuriyet atamalarında, iktâların dağıtımında sultanın görüşünü dahi almıyordu.

Atabek İldeniz 568/1172 yılında öldü, yerine oğlu Pehlivan Muhammed atabek oldu.²² Atabek Pehlivan'ın otoritesini kabul etmek istemeyen Sultan Arslanşah zehirlenmek suretiyle öldürüldü.²³ Sultan Arslanşah'ın ölümünün ardından yerine küçük yaştaki oğlu Melik Tuğrul Irak Selçuklu sultanı oldu. 573/1177 yılının Muharrem ayında adına hutbe okundu. Sultan II. Tuğrul'un Atabek Pehlivanın yanında adına hutbe okunması, sikke basılması ve sultan unvanını taşımasından başka bir hükmü yoktu.²⁴

Nâsır li-Dinillâh'ın Halife Olması ve Dış Siyaseti

553/1158 yılında doğan Nâsır li-DinillâhEbu'l-AbbasAhmed 575-622/1180-1225 yılları arasında en uzun süre hilâfet makamında kalanAbbâsî halifesidir. Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda Abbâsî Devleti Irak'ta Tikrit şehriden güneye Basra'ya kadar uzanan bölgeye hâkimdi. Bu bölgede başlıca Bağdat, Basra, Vâsıt, Tikrit, Ahvaz ve Hille şehirleri bulunuyordu.

²⁰İbnü'l-Cevzî., X, 196;İbnü'l-Esîr, IX, 444; Bündârî, 264; Hüseyinî, 102; Râvendî, II, 268; Müneccimbaşı, 179.

²¹İbnü'l-Esîr, IX, 446; Müneccimbaşı, 169; Kayhan, 249.

²²İbnü'l-Esîr, IX, 46; Bündârî, 268; Hüseyinî, 118; İbnKesîr, XII, 271.

²³Hüseyinî, 118; Bündârî, 268.

²⁴İbnü'l-Esîr, IX,88, Hüseyinî, 120; Bündârî, 268; Ravendî, II, 305-306;

Bu bölgeleri halifenin tayin ettiği valiler yönetiyordu. Ancak Nâsır li-Dinillâh şeklen de olsa İran ve Azerbaycan'a hâkim olan Irak Selçuklularının hâkimiyeti altındaydı. Bağdat'ta hutbeler Irak Selçuklu sultanı adına okunuyordu. Irak Selçuklularının başında Sultan II. Tuğrul bulunmasına rağmen gerçek hâkimiyet Atabeg Pehlivanın elindeydi.

Halife Nâsır li-Dinillâh temel hedefi Abbasîhilâfeti bağımsız hale getirmektir. Bu amacının önünde engel teşkil ettiğini düşündüğü dış güçleri birbirleriyle mücadele ettirerek bertaraf etme politikası uygulamıştır. Tarihçiler Halife Nâsır li-Dinillâh'ın dehâ seviyesinde zeki olduğu, dış politikayı ve siyasî oyunları çok iyi bildiği konusunda hem fikirdirler. Tarihçilerin ifadesine göre Nâsır li-Dinillâh, araları kötü olan iki hükümdarı onların haberi olmadan barıştırır, araları iyi olan iki hükümdarı da onların haberi olmaksızın birbirine düşman ederdi.²⁵ O hiçbir yabancı gücün Abbasîhilâfeti üzerinde otorite kurmasına müsaade etmemiştir. Bunu sağlamak amacıyla kendisi için rakip olarak gördüğü sultanın karşısına diğer bir sultanı düşman olarak dikmiştir.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Bağımsızlık Çabaları ve Irak Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı

Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda Irak Selçuklu Devleti şeklen bir sultan tarafından yönetiliyormuş gibi görünse de hakikatte Azerbaycan atabekleri olan İldenizlilerin yönetimi altındaydı. 2 Zilka'de 575/ 30 Mart 1180 tarihinde halife olan Nâsır li-Dinillâh kendisine biat edilmesi için İslam ülkeleri yöneticilerine elçiler göndermiştir. Bu amaçla Şeyhu's-ŞuyûhSadreddin'i de Atabek Cihan Pehlivan ve onun gözetimi altındaki Sultan II. Tuğrul'a gönderdi. Atabek Cihan Pehlivan yeni halifeye biat etmek istememesi üzerine halifenin elçisi Sadreddin huzurda bulunan emirlere; "Atabek Cihan Pehlivan, Emîrû'l-Mü'minîn'e biat etmedikçe siz de ona itaat etmek zorunda değilsiniz, hatta onu emîrlikten azletmek ve onunla savaşmanız gerekir" dedi. Bu tehdit üzerine Atabek Cihan Pehlivan halife Nâsır li-Dinillâh'a biat etmek zorunda kaldı.²⁶

Atabek Cihan Pehlivan hilâfet kurumunun statüsünün Selçukluların Bağdat'a hâkim oldukları dönemdeki haline dönmesini istiyordu. Atabek Cihan Pehlivan'a göre, halife işlerin en güzeli, hareketlerin en büyüğü olan hutbe ve imamlıkla meşgul olmalı, hükümdarlığı ve dünya işlerini sultanlara

²⁵Süyûtî, Ebû'l-FazlCelalüddin Abdurrahman b. EbîBekr, *Târihu'l-Hulefâ*, Beyrut, 2003; 352

²⁶İbnü'l-Esîr, X, 98; EbûŞâme, ŞihabüddinEbû Muhammed Abdurrahman b. İsmâil el-Makdisî, *KitâbüRavzateynfiAhbâriDevleteynen-Nûriyyeve's-Selâhiyye*, thk. İbrahim Şemsüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2002, III,34; Bündârî, 174.

bırakmalıydı. Atabek Cihan Pehlivan, fırsat buldukça Bağdat'a haber gönderiyor, sultanın sarayının imarını istiyordu.²⁷

Halife Nâsır li-Dinillâh ile Atabek Pehlivan arasındaki ilişki Pehlivan'ın 582/1186-1187 yılındaki ölümüne kadar bu şekilde devam etti. Atabek ölümüne yakın çocuklarına amcaları Kızıl Arslan Osman'a itaat etmelerini vasiyet etti. Vasiyetinde daima sultan II. Tuğrul'un hizmetinde bulunmalarını, ona karşı kalplerinde fenalık beslememelerini, ona itaatten çıkmamalarını emretmiş, bir vaka karşısında kaldıklarında halifeye müracaat etmelerini, çünkü halifenin müşkülât zuhurunda sığınılacak bir rükün ve ilticagâh olduğunu söylemiştir.²⁸

Atabek Pehlivan'ın yerine kardeşi Kızıl Arslan geçti. Bu durum gerek Sultan II. Tuğrul'u gerekse kendi çocuklarını iktidara getirmek isteyen Atabek Pehlivan'ın dul eşi Kuteybe İnanç Hatun'u memnun etmedi. Ordu ve devlet görevlileri Sultan II. Tuğrul ve Atabek Kızıl Arslan taraftarı olmak üzere ikiye ayrılmaya başladılar. Kuteybe İnanç Hatun da Sultan II. Tuğrul'un safında yer almaktaydı. Ancak Kızıl Arslan'ı destekleyen komutanlar daha ağırlıktaydı. Bunların hapiste bulunan Selçuklu meliklerinden birini tahta geçirmelerinden çekinen Sultan II. Tuğrul, Atabek Kızıl Arslan'ı Azerbaycan'daki üssünden uzaklaştırmak amacıyla devlet merkezi olan Hemedan'a davet etti.²⁹

Sultan II. Tuğrul'un davetine icabet ederek Hemedan'a gelen Atabek Kızıl Arslan, devlet merkezinde kendi otoritesini yerleştirmek amacıyla sultanın tarafını tutan komutanları hapsedmeye, sultanın danışmanlarını görevlerinden uzaklaştırmaya başladı. Bu arada ölen kocası Atabek Pehlivan'ın ileri gelen komutanlarından Ayaba ve Rus'u para karşılığı kendi tarafına çekmeyi başaran Kuteybe İnanç Hatun, Sultan II. Tuğrul ile temasa geçerek, Atabek Kızıl Arslan aleyhine anlaştı. Düzenlenen tertipten haberi olmayan Atabek Kızıl Arslan yanında Sultan II. Tuğrul olduğu halde İnanç Hatun ve taraftarlarının üzerine sefer düzenledi. Bu seferde bir fırsatını bulan Sultan II. Tuğrul kendisine bağlı askerlerle Ayaba ve Rus'un yanına gitti. Durumun kendi aleyhine geliştiğini gören Atabek Kızıl Arslan Azerbaycan'a çekilerek hem kendisi hem de halife için büyük bir tehdit haline gelen Sultan II. Tuğrul'a karşı halifeden yardım istedi.³⁰

²⁷Râvendî, II, 309; Barthold Vasilij Viladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: 1990, 370.

²⁸Hüseynî, 121; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII, İstanbul: 1989, 330.

²⁹İbnü'l-Esîr, X, 141; Bundârî, 268; Hüseynî, 122; Ebû'l-Ferec, II, 439; Münecceimbaşı, 195.

³⁰İbnü'l-Esîr, X, 163; Hüseynî, 123; İbnü'l-Verdî, *Tarihü'l-İbnü'l-Verdî = Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer, II*, Beyrut: 1996, 149; İbn Haldun, *Târihu'lbnHaldûn*, III, Beyrut: 1992, 653. Münecceimbaşı, 195.

Halifeye mektup gönderen Atabek Kızıl Arslan; “Kendisinin Abbasîlerinmülkü olduğunu ve daima Emîrû'l-Mü'minîn'in güzel reylerine itimat ettiğini, halifenin akilane fikir ve reylerinden daha önceden istifade edilmesi lazım gelse de artık iş işten geçmiş olduğunu ve durumun Emîrû'l-Mü'minîn'in bildiği vahim dereceye gelmiş olduğunu, askerlerden vefasız olanların kendisine cefa ettiklerini, cümlesinin sultan Rükneddin Tuğrul'un ile beraber olduklarını, şayet bu mesele vakti zamanında bitirilmez ise ileride halifenin dahi âciz kalacağı bir hal alacağını” beyan etti. Atabek Kızıl Arslan, halifeden kendisinin Azerbaycan'dan halifenin ise Bağdat'tan Sultan Tuğrul'un üzerine yürümesini istiyordu. Yapılan anlaşmaya göre Atabek Kızıl Arslan, Sultan Tuğrul bertaraf edildikten sonra halifeye Irak'ın tamamını terk edecekti.³¹

Bu arada devlet yönetiminde otoritesini sağlamlaştıran II. Tuğrul Bağdat'ı da hâkimiyeti altına almak istiyordu. Bu maksatla 583/1187-1188 yılında halifeye gönderdiği bir elçi ile Bağdat'ta bulunan Selçuklu hükümet sarayının Abbasî hükümeti Dârü'l-Azize tarafından tamir edilmesini, kısa bir zamanda Bağdat'a gelip yerleşeceğini bildirdi. Sultan II. Tuğrul'un elçisini cevap vermeksizin gönderen Halife Nâsır li-Dinillâh, Bağdat'ta Selçuklu hâkimiyetinin sembolü olan Selçuklu hükümet sarayının tamamen yıkılmasını emretti.³² Selçuklu hâkimiyetine karşı böylesi bir tepkiye Halife Nâsır-li Dinillâh'tan önceki Abbasî halifelerinden hiç biri cesaret edememişti.³³

Sultan II. Tuğrul'un kinayeli bir şekilde dahi olsa Halife Nâsır li-Dinillâh'ı tehdit etmesi halifeyi telaşlandırmıştır. Abbasî halifeleri öteden beri Selçuklu melik ve beylerinin arasındaki iktidar mücadelelerini destekleyerek Selçuklu devletini zayıflatma siyaseti gütmektedirler. Bu siyaset Halife Müktefi'nin başlattığı ve başarıyla uyguladığı bir siyasetti.³⁴ Halife Nâsır li-Dinillâh da aynı siyaseti devam ettirdi. Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'a karşı Atabek Kızıl Arslan'a yardım sözü verdi. Halife çok sayıda asker toplayarak veziri Celâleddin Ubeydullah b. Yunus komutasında 584/1188 yılında Atabek Kızıl Arslan'a yardıma gönderdi. Vezir CelâleddinHemedan şehri yakınlarına kadar ilerlemesine rağmen Atabek Kızıl Arslan'ın ordusu ile birleşemedi. Sultan II. Tuğrul, halifenin ordusunu 8 Rebiülevvel 584/17 Mayıs 1188 tarihinde Hemedan şehri yakınlarındaki

³¹ Hüseyinî, 124.

³² Bundârî, 268; Hüseyinî, 123; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhirve'l-A'lâm*, thk. BeşşârAvvâdMa'rûf, XII, Beyrut:1424/2003, 675; İbn Haldun, III, 653.

³³ Faruk Ömer Fevzi, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: es-Sukûtve'l-İnhiyâr*, Amman: 1998, 205; Salih Ahmed Ali, *el-Irak fi't-Târih*, Bağdat: 1983, 458.

³⁴ Hüseyin Ali Kays Muhammed el-Kaysî, *Tabîatü'l-Müctemai'l-Irakîfi'l-Asri'l-Abbâsî el-Müteehhira*, Bağdat: 2007, 46.

DayMerk mevkiinde mağlup ederek Vezir Celâleddin Ubeydullah'ı esir aldı. Abbasî ordusunun bütün ağırlıkları Sultan II. Tuğrul'un eline geçti. Sultan II. Tuğrul, Vezir Celâleddin Ubeydullah'a güzel muamelede bulunarak serbest bıraktı.³⁵DayMerk savaşı çok şiddetli geçmiştir. Sultan II. Tuğrul bu savaşta ne kadar zorlandığını bizzat söylediği bir şiirle şöyle dile getirmiştir:

“Felek elinin çıkardığı bu fitnede canım bir kıla bağlanmış gibiydi.

İkbal elimi tuttu, yoksa felek hiçbir sebep olmadan kanımı dökecekti.”³⁶

Vezir Celâleddin Ubeydullah b. Yunus'un Sultan II. Tuğrul karşısında mağlup olması üzerine Halife Nâsır li-Dinillâh ikinci bir ordu hazırlayıp Emîrü'l-HâsMücahidüddin komutasında Sultan II. Tuğrul'un üzerine gönderdi. Hilâfet ordusu karşısında tutunamayan Sultan II. Tuğrul Azerbaycan'a çekildi. Hilâfet ordusu Irak Selçuklu devletinin başkenti Hemedan şehrini ele geçirdi. Atabek Kızıl Arslan halifenin teveccühüne mazhar oldu, kendisine “NâsıruEmîri'l-Mü'minîn” unvanı verildi.³⁷

Atabek Kızıl Arslan, Hemedan şehrini ele geçirdikten sonra, taraftarlarını artırarak durumunu kuvvetlendirmeye çalıştı. Bu amaçla Sultan II. Tuğrul'un en büyük destekçisi durumundaki Kuteybe İnanç Hatun'u kendi tarafına çekerek onunla evlendi. Kardeşi Pehlivan'ın oğlu İnanç Mahmud'uatabeliğe tayin etti. Bu arada Sultan II. Tuğrul, kendisini destekleyen iki büyük emîri Rus ve Ayaba'nın çok güçlendikleri, kendisi için tehlikeli olabilecekleri düşünerek Rus'u hapsedti. Akıbetinden korkan Ayaba ise Atabek Kızıl Arslan'ın yanına kaçtı. Sultanın Ayaba ve Rus'a bu şekilde davranmasından rahatsız olan diğer emirler Sultan II. Tuğrul'un teslim edilmesi hususunda Atabek Kızıl Arslan'la irtibat kurdular. Ravendî, mektupların bir değnek içine saklanarak Atabek Kızıl Arslan'a ulaştırıldığını kaydetmektedir.³⁸

Vaziyetin aleyhine değiştiğini gören Sultan II. Tuğrul, halifenin desteğini sağlamak amacıyla oğlu Alparslan'ı Halife Nâsır li-Dinillâh'a göndererek affedilmesini, istenirse huzura bizzat geleceğini ve layık görüldüğü takdirde ülkenin kendisine tevcihini rica etti. Halife elbise yerine kefen giyerek elindeki kılıcıyla huzurunda yer öpen sultanın küçük yaştaki

³⁵İbnü'l-Esîr, X, 179; Ravendî, II, 319-320; Hüseyinî, 124; EbûŞâme el-Makdisî, *TerâcimuRicâli'l-Karni's-Sâdisve's-Sâbi'*, thk. Muhammed ZahidHasen el-Kevserî, Beyrut: 1947, 6; İbnü'l-Verdî, II, 151.

³⁶Râvendî, II, 320.

³⁷Hüseyinî, 125; Müneccimbaşı, 196.

³⁸Ravendî, II, 322.

çocuğuna hilat giydirip babasını affettiğini söyledi. Sultan Tuğrul'a da haber gönderip işler düzelinceye kadar bulunduğu yerde kalmasını bildirdi.³⁹

Bütün destekçilerini kaybeden, halifeden de istediği desteği bulamayan Sultan II. Tuğrul, üvey amcası Atabek Kızıl Arslan'la aralarındaki akrabalık bağına güvenerek atabeğe teslim oldu. Sultan, Atabek Kızıl Arslan tarafından Azerbaycan'da Kühran kalesine hapsedildi.⁴⁰ Ancak Sultan II. Tuğrul'un hapsedilmesini yeterli bulmayan Halife Nâsir li-Dinillâh, Kızıl Arslan'a hâkimiyet menşuru göndererek, onu Irak Selçuklu Devleti tahtına oturma hususunda ikna etti. Halifeden hâkimiyet menşuru alan Atabek Kızıl Arslan, Melik Sencer'i tahtan indirerek, Irak Selçuklu Devleti tahtına oturdu.⁴¹

Kızıl Arslan'ın saltanatı uzun sürmedi. İçki ve kadınlara düşkünlüğü sebebiyle hanımı Kuteybe İnanç Hatun ile anlaşamıyordu. Bu arada Sultan II. Tuğrul'a ihanet edip onun Atabek Kızıl Arslan'ın eline geçmesine sebep olan emirler de istediklerini elde edemediklerini düşünüyorlardı. Bu emirlerin de desteği ile Kuteybe İnanç Hatun, Atabek Kızıl Arslan'ı içkili bir halde uyurken Şaban 587/ Ağustos- Eylül 1191 yılında kölelerine öldürttü.⁴²

Atabek Kızıl Arslan'ın öldürülmesinden sonra, iki yıldır hapis kaldığı kaleden serbest bırakılan II. Tuğrul'a çok sayıda emir katıldı. Sultan II. Tuğrul, Kızıl Arslan'ın öldürülmesinden sonra devlet yönetimini ele geçiren Kutluk İnanç Mahmud ve annesi Kuteybe İnanç Hatun'la yaptığı mücadelenin sonunda devlet merkezi olan Hemedan şehrini ele geçirdi. Kuteybe İnanç Hatun, Sultan II. Tuğrul'a mektup göndererek; “Ben öteden beri sana mailim, uzaktan yakından sana adavet edenlere ben de düşmanım. Şimdi Allah sana babanın ve ecdadının mülk ve saltanatını ihsan etti. Ben de senin cariyelerindenim. Yanımda birçok mal ve hazine var, sen beni hizmetine nikâhla, bir cariyeye gibi kabul et, şayet ahdine riayet edersen, elimde bulunan hazine ve malları sana teslim ederim” dedi.⁴³ Bu teklifi kabul edip Kuteybe İnanç Hatun'la evlenen Sultan II. Tuğrul büyük askerî ve malî güce sahip oldu. Ancak kısa bir süre sonra Kuteybe İnanç Hatun vefat etti. Bazı tarihçiler onun normal bir şekilde vefat ettiğini rivayet

³⁹Sıbtîbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yan*, Haydarabad: 1370/1951, VIII/2, 400, Ravendî, II, 331; Bündârî, 269; Hüseyinî, 126.

⁴⁰Ravendî, II, 332; Hüseyinî, 126; Müneccimbaşı, 197.

⁴¹Bündârî, 269; Ravendî, II, 333.

⁴²İbnü'l-Esîr, X, 212; Bündârî, 269; Hüseyinî, 127; Ravendî, II, 333; Müneccimbaşı, 197.

⁴³Hüseyinî, 129.

ederken, bir kısım tarihçi ise Sultan II. Tuğrul'un Kuteybe İnanç Hatun'u zehirletmek veya boğdurtmak suretiyle öldürttüğünü rivayet etmektedirler.⁴⁴

Çok hırslı bir sultan olan II. Tuğrul'un başarıları Halife Nâsır li-Dinillâh'ı endişelendirmekteydi. Halife Nâsır li-Dinillâh siyasî hayatı boyunca kendisi için tehdit oluşturan emir veya sultanları bir diğeri kullanarak bertaraf etmekteydi. Bu defa kendisi için daimi bir tehdit oluşturan Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul'un karşısına Harezmsâh Alâeddin Tekiş'i düşman olarak çıkardı. Halife, Harezmsâh'a gönderdiği elçisiyle Sultan II. Tuğrul'dan şikâyetçi olmuş, Sultan II. Tuğrul'un hâkim olduğu yerleri kendisine iktâ ettiğini, bu sebepten onun üzerine yürümesini istemiştir.⁴⁵

Halifenin çağrısına olumlu yanıt veren Harezmsâh Tekiş, Rey üzerine yürüdü. Kutluk İnanç Mahmud ve beraberindekiler Harezmsâh'ın ordusuna iltihak ettiler. Harezmsâh'ın geldiğini duyduğunda askerleri dağıtık olan Sultan II. Tuğrul askerlerinin toplanmasını dahi beklemeden yanında bulunan kuvvetlerle Harezmsâh Alâeddin Tekiş'in üzerine yürüdü. Her iki devletin ileri gelen devlet adamları iki Müslüman kuvvet arasında kanlı bir savaşın olmasını istemiyorlardı. Hatta bizzat Sultan II. Tuğrul dahi savaş taraftarı değildi. Harezmsâh Alâeddin Tekiş'in ulu hacibi Şehabeddin Mesud gizlice Sultan Tuğrul'a bir mektup yazarak şu tavsiyede bulundu; "Ben her ne kadar Sultan Alâeddin Tekiş'in adamlarından ve onun nimetiyle beslenmiş, yetişmiş isem de sana şu nasihati etmekten kendimi alamadım. Hiçbir asker başına börtük koymamıştır ki senin hanedanının onun üzerinde hakkı olmasın. Çünkü onlar sultan ve sultanoğlu sultanlardır, onların hükmü her yere yayılmıştır. Bütün insanlar onlara hizmet etmişlerdir. Ben sana Rey'den çekilip Sâve'ye gitmeni ve oradan musalaha için Sultan Alâeddin Tekiş ile muhabere etmeni tavsiye ederim, biz bu konuda sultanın indinde sana tavassutta bulunuruz. Onun her şeyden evvel senden isteyeceği, senin Rey'den el çekmeliğindir. Bu onun için diğeri meliklere karşı namus meselesidir. Çünkü herkes Rey'in onun olduğunu biliyor. Şimdi onun adamlarının şehri terk etmesi ve başkalarının oraya girmesi pek ayıp olur. İşte bu sebepten Alâeddin Tekiş senden bundan başka bir şey istemez, eğer sen Rey'den vazgeçersen o bununla iktifa eder ve Harezm'e döner, yerine oğlunu bırakır, oğlu ise senin hükmün altında olur, sen ne emredersen onu yapar. Sultan Alâeddin Tekiş döndüğü zaman kan dökülmemiş, kimsenin şerefi çiğnenmemiş olur."⁴⁶

⁴⁴ Hüseyinî, 123; Ravendî, II, 337.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, X, 232; Bündârî, 270; Hüseyinî, 136; Zehebi, XII, 710; Barthold, 430.

⁴⁶ Hüseyinî, 135.

Ulu HacibŞehabeddinMesud'un mektubunu alan Sultan II. Tuğrul emirlerini çağırarak istişarede bulundu. Emirler sultana; "Bu muvafık bir fikirdir, bizim için yapılacak şey buradan hareketle Sâve'ye gitmek, İsfahan ve Zencan'dan askerlerimiz gelinceye kadar orada beklemektir. Eğer Harezşah bizi takip edecek olursa dar geçitlerde durur, ilerlemesine engel oluruz. O memleketini bırakıp bizi şehir şehir takip edemez. Bu surette Müslümanların salâhı ve sulhu vaki olur." Bu tavsiye üzerine Sultan II. Tuğrul; "Evet bu muvafıktır, ben böyle yaparsam, kimse benim için; "Rükneddin bu adamdan kaçtı diyemez," dedi.⁴⁷

Alınan istişare kararını uygulamak üzere Rey'den ayrılan Sultan II. Tuğrul'un önu Kutluk İnanç Mahmud'un askerleri tarafından kesildi. Çok cesur bir asker olan Sultan II. Tuğrul bizzat düşmana saldırmasına rağmen askerlerince terk edildi, yanında sadece 60 asker kaldı, buna rağmen mücadeleyi sürdüren Sultan II. Tuğrul gözüne isabet eden bir okla atından düştü. Sultan II. Tuğrul kendisini esir alan Kutluk İnanç Mahmud'a; "Mahmud beni Harezşah'a götür, bu senin ve benim için daha hayırlı olur," demesine rağmen Kutluk İnanç Mahmud Sultan II. Tuğrul'u öldürüp kafasını HarezşahAlâeddinTekiş'e götürdü. Bu durumu tasvip etmeyen Harezşah; "Eğer onu bana canlı olarak getirseydiniz, bu benim daha çok hoşuma giderdi, fakat ecel böyle hükmetti," diyerek Sultan II. Tuğrul'un ölümüne üzüldüğünü söyledi.⁴⁸

Cüveynî ise Sultan II. Tuğrul'un cesedinin bir deveye yüklenecek HarezşahTekiş'e getirildiğini, Tekiş'in düşmanı olan Sultan II. Tuğrul'u bu şekilde görünce şükür secdesine kapandığını kaydetmektedir.⁴⁹

Sultan II. Tuğrul'un başarısızlığının en büyük sebebi halifeyle olan mücadelesi ve kendisine daima ihanet eden güvenemediği emirler idi. Emirler her ne kadar Sultan II. Tuğrul'un emirlerine mûti gibi görünseler de gerçekte ona muhalif idiler. Sultan II. Tuğrul'un devlete çeki düzen verme gayretleri, onların sadece kendi çıkarlarını gözeten anlayışları ile bağdaşmıyordu. Bu durumun bilincinde olan Sultan II. Tuğrul, emirlerinin ihanetinden yakınmış, devletin içinde bulunduğu durumdan onları sorumlu tutmuştur. Sultan II. Tuğrul, mücadelesinde ne kadar yalnız olduğunu ve nasıl ihanetlere maruz kaldığını bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

"Kimsenin bana yardım ettiğini sanma, kılıç zafer kazandı, talih uyandı.

⁴⁷ Hüseyinî, 135.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, X, 232; Ebu Şâme, *Terâcim*, 5; Hüseyinî, 136; Zehebî, XII, 909.

⁴⁹ Cüveynî, Alâeddin Ata Melik b. Muhammed, *Târih-i Cihangüşa, II*, (Çev) Mürsel Öztürk, Ankara: 1988, 26

Etrafımdaki kullardan bana yalnız MahmudAnasioğlu ile Dizmârî vefa gösterdi.”⁵⁰

Sultan II. Tuğrul harbe hazırlandığı vakit emîrler; “Eğer mağlup olursak nerede toplanacağız, mülakat yerimiz neresi olacak?” diye sormuşlar. Sultan II. Tuğrul; “ Beni atların ayakları arasında ölü bulursunuz, benim mev’idi mülakatım orasıdır,” demiştir.⁵¹

Son Irak Selçuklu Sultanı Rükneddin II. Tuğrul’un cesedi Büyük Selçuklu Devletinin kurucusu Tuğrul Beyin Rey’deki türbesine defnedilmiş, başı ise Bağdat’a halifeye gönderilmiştir. Sultan II. Tuğrul’un başı günlerce Babü’n-Nûbi’de bir mızrağın ucunda asılı kalmıştır.⁵² EbûŞâme, Sultan II. Tuğrul’un başının halifenin düşmanlarına ait kesik başların konulduğu bir depoya konduğunu bir farenin Sultan II. Tuğrul’un burnunu ve kulaklarını yediğini ve Sultan II. Tuğrul’un ve diğer zevata ait başların 601/1204-1205 yılında halifenin sarayında çıkan bir yangınla yok olduğunu söylemektedir.⁵³

Sonuç

575/ 1180 yılında halife olan Nâsır li-Dinillâh’ın temel hedefi Abbasîhilâfetini dış güçlerin baskısından uzak, tamamen bağımsız bir güç haline getirmek ve bütün İslâm dünyasını kendi riyasetinde birleştirmektir. Halife Nâsır li-Dinillâh’ın bu hedefinin önündeki en büyük engel Abbasîhilâfetinin başkenti olan Bağdat’a da hâkim olan Irak Selçuklu Devleti’ydi. Her ne kadar Nâsır li-Dinillâh’tan önceki halifelerin çabaları neticesinde zayıflasa da Bağdat’ta Selçuklu hâkimiyeti fiilen devam ediyordu.

Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda Irak Selçuklu Devleti’nin başında Sultan II. Tuğrul bulunuyordu. Ancak devlet yönetimi Atabek sıfatıyla İldenizli Atabek Özbek’in elindeydi. Halife Nâsır li-Dinillâh muktedir bir şahıs olan Atabek Özbek döneminde Irak Selçuklu Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmamıştır. Atabek Özbek’in 582/1186 yılında vefatından sonra Sultan II. Tuğrul’la Özbek’in kardeşi Kızıl Arslan iktidar mücadelesine giriştiler. Bu durumdan istifade eden Halife Nâsır li-Dinillâh oldukça muhteris bir sultan olan II. Tuğrul’a karşı içki ve eğlence düşkünü Atabek Kızıl Arslan’ı destekledi. Halifeden aldığı askerî destekle Sultan II.

⁵⁰Ravendî, II, 339.

⁵¹Hüseynî, 136.

⁵²İbnü’l-Esîr, X, 233; Bündârî, 270; Hüseynî, 136; Köymen, Mehmet Altay, “II. Tuğrul”, DİA, XII/2, 19-25; Cüveynî, II, 26.

⁵³EbûŞâme el-Makdîsî, *Terâcim*, 6.

Tuğrul'u yenen Kızıl Arslan yine halifenin isteği doğrultusunda, Selçuklu hanedanından olmadığı halde kendisini Irak Selçuklu sultanı ilan etmiştir.

Atabek Kızıl Arslan'ın 587/1191 yılında ölümünden sonra devlet yönetimine tek başına hâkim olan Sultan II. Tuğrul, Halife Nâsır li-Dinillâhsiyasîbağımsızlığı için büyük tehlike arz ediyordu. Dış güçleri birbirleriyle dengeleme siyaseti güden Nâsır li-Dinillâh bu defa Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un karşısında Harezşah Alâeddin Tekiş'i düşman olarak çıkardı. HarezşahTekiş'e İran'ın hâkimiyet menşurunu gönderen Halife Nâsır li-Dinillâh ondan hilâfetin haklarını Sultan II. Tuğrul'a karşı savunmasını istedi. Halifenin kışkırtmaları sonucu 24 Rebiülevvel 590/19 Mart 1190 tarihinde vuku bulan savaşta Sultan II. Tuğrul öldürüldü ve Irak Selçuklu Devleti yıkıldı. Irak Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Abbâsihilâfeti yaklaşık iki buçuk asır sonra bağımsız hale gelmiştir. Irak Selçuklu Devletini yıkılmasından sonra Abbasîler, Irak'ın tamamına ve Batı İran'a hâkim olmuşlardır.

Irak Selçuklu Devleti, Halife Nâsır li-Dinillâh'ın siyasî oyunları neticesinde yıkılmış ilk devlettir. Daha sonra Nâsır li-Dinillâh'ın kışkırtmaları sonucunda vuku bulan savaşlarda Gur ve Karahıtay devletleri de Harezşahlar tarafından yıkılmıştır. Bu savaşlardan yorgun çıkan Harezşahlar Devleti de Moğollar tarafından yıkılmıştır.

Kaynakça

BartholdVasilijViladimiroviç (1990), **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Haz.). Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK.

Bündârî, Ebu İbrahim Kıvamuddin Fethb. Ali b. Muhammed (1993), **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, (Çev.). Kıvameddin Burslan, Ankara: TTK Yay.

Cüveynî, Alâeddin Ata Melik b. Muhammed (1988), **Tarih-i Cihangüşa**, (Çev.). Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Kenan Seyithanoğlu,(Ed.), (1989), **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, (Red.). Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Çağ Yayınları.

EbûŞâme, Şihabüddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmâil (2002), **Kitâbü Ravzateyn fî Ahbâri Devleteyn en-Nûriyyeve's-Selâhiyye**,thk. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

EbûŞâme, Şihabüddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmâil (1947), **Terâcimu Ricâli'l-Karni's-Sâdisve's-Sâbi'**, thk. Muhammed Zahid Hasen el-Kevserî, Beyrut: DâruKütübi'l-Melekiyye.

Faruk Ömer Fevzi (1998), **el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: es-Sukûtve'l-İnhiyâr**, Amman: Dârü's-Şurûk,

Güzel, Fatih, “**AbbasîlerdeEmîrû'l-Ümerâlık Müessesesi**”, (Dan). Ahmet Önkâl, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens., (Yüksek Lisans Tezi), Konya: 2005.

Hüseyin Ali Kays Muhammed el-Kaysî (2007), **Tabîatü'l-Müctemai'l-Irakîfi'l-Asri'l-Abbasî el-Müteehhira**, Bağdat: Daru's-Şuûni's-Sekâfe.

Hüseyinî, Ebû'l-Hasan Sadreddin Ali b. Nasır b. Ali (1943), **Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye**, Çev: Necati Lugal, Ankara: TTK Yay.

İbnHaldûn, Abdurrahman b. Muhammed (1992), **TârîhuİbnHaldûn**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-FerecCemaleddin Abdurrahman b. Ali (1985), **el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülukve'l-Ümem**, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut: Dârü'l-Kütüb,

İbnü'l-Esîr, İzzüddin b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed (1987), **el-Kâmil fî't-Târîh**, thk. Ebü'l-Fida' Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dârü'l-İlmiyye.

İbnü'l-Verdî, EbûHafsZeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer (1996), **Târîhuİbni'l-Verdî = Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnü'l-İbrî, Ebû'l-FerecBarhebracusYuhanna (1945), **Abû'l-Farac Tarihi**, (Çev.) Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yay.

Kayhan, Hüseyin (2000), **Irak Selçukluları**, Konya: Çizgi Kitabevi,

Köymen, Mehmet Altay (1975), “**II. Tuğrul**”, İA, İstanbul: c. XII/2, ss. 19-25.

Mustafa Şakir (1993), **Mevsuatu Düveli'l-Alemi'l-İslâmî ve Ricâlihâ**, Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyin,

Müneccimbaşı Derviş Dede Ahmed Efendi (2000), **Camîu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi I: Horasan- Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları**, (Çev.). Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi.

Ravendî, Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman (1957), **Rahatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr**, (Çev.). Ahmet Ateş, Ankara: TTK. Yay.

Salih Ahmed Ali (1983), **el-Irak fi't-Târih**, Bağdat: Dâru'l-Hurriyye.

Sıbtİbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu (1370/1951), **Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân**, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahman b. EbîBekr (2003), **Târîhu'l-Hulefâ**, Beyrut: Dâru's-Sekâfe.

Sümer, Faruk (2011), “**II. Tuğrul**”, DİA, XL, Ankara, 342-344.

Turan, Osman (1980), “**Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**”, İstanbul: Dergâh Yay.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (1424/2003), “**Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhirve'l-A'lâm**”, thk. BeşarAvad Maruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.